

X062.06

П68

ББК 67.9 (4 УКР)

П 68

Редакційна колегія 1-го тому:

- В. Я. ТАЦІЙ** (співголова редколегії)
 президент АПрН України,
 академік НАН України та АПрН України;
- М. В. ЦВІК** (співголова редколегії)
 академік-секретар відділення теорії
 та історії держави і права, академік АПрН України;
- О. В. ПЕТРИШИН** (відповідальний секретар)
 віце-президент, академік АПрН України;
- В. Д. ГОНЧАРЕНКО**
 член-кореспондент АПрН України;
- П. М. РАВІНОВИЧ**
 член-кореспондент АПрН України

П 68 **Правова система України: історія, стан та перспективи** : у 5 т. – X. : Право, 2008.

ISBN 978-966-458-089-9

Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – 728 с.

ISBN 978-966-458-090-5

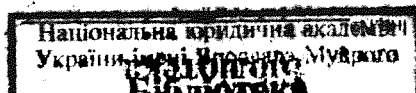
Видання присвячене історико-теоретичним та методологічним проблемам формування і розвитку національної правової системи України. Розкривається сучасний стан методології дослідження правової системи та держави, зокрема філософсько-правові підходи до праворозуміння, ролі права як соціального явища, зміст принципу верховенства права. Висвітлюється історія формування та розвитку національної держави і права від часів Київської Русі до сучасності, розглядаються теоретичні проблеми розвитку правової системи України, окремі її елементи, визначається місце національної правової системи України серед сімей правових систем сучасності.

Розраховано на науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, практичних працівників, читачів, які цікавляться філософсько-правовими, теоретичними та історичними аспектами розвитку правової системи України.

ББК 67.9 (4 УКР)

ISBN 978-966-458-090-5 (т. 1)
 ISBN 978-966-458-089-9

© Академія правових наук України, 2008
 © «Право», 2008

Зміст

Передмова..... 7

Розділ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

1.1. Українська держава і правова система на початку XXI століття: виклики правовій науці	11
1.2. Методологічні підходи до дослідження правової реальності.....	40
1.3. Проблеми сучасного праворозуміння.....	66
1.4. Соціально-юридична природа права.....	87
1.5. Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки	109
1.6. Соціально-природні права й обов'язки людини та інших суб'єктів як елемент загальносоціальної правової системи.....	129
1.7. Верховенство права — основоположний принцип правової і політичної систем України.....	148
1.8. Демократія як передумова правової держави	174
1.9. Форма правління в Україні: проблеми визначення та реформування	204

Розділ 2. ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ВІД РУСЬКОЇ ПРАВДИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО ДО СУЧАСНОСТІ

2.1. Право України в період Київської Русі і часів феодальної роздробленості.....	222
2.2. Право в українських землях під час їх перебування у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (кінець XIV — перша половина XVII ст.).....	233
2.3. Право Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.).....	251
2.4. Право України під час її перебування у складі Російської імперії	304
2.5. Право в період Української революції (1917–1921 рр.)	373
2.5.1. Законодавство Центральної Ради	373
2.5.2. Законодавство Української держави гетьмана П. Скоропадського	383
2.5.3. Законодавство Директорії	390
2.5.4. Законодавство Західноукраїнської Народної Республіки	397

Розділ 2 ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ВІД РУСЬКОЇ ПРАВДИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО ДО СУЧАСНОСТІ

2.1 ПРАВО УКРАЇНИ В ПЕРІОД КИЇВСЬКОЇ РУСИ І ЧАСІВ ФЕОДАЛЬНОЇ РОЗДРОБЛЕНОСТІ

Наприкінці IX ст. внаслідок завершення політичної консолідації східних слов'ян утворилася величезна відносно єдина держава — Київська Русь. Ядром цієї держави стали два слов'янських політичних центри — Київський і Новгородський. Центром новоутвореної держави став Київ. Поступово київським князям підкорилася значна кількість інших земель.

У своєму розвитку Київська Русь пройшла декілька основних етапів. На першому етапі (кінець IX–X ст.) відбувалося становлення ранніх феодальних суспільного та державного ладу. У цей час в основному завершився процес формування території держави і встановлення державних кордонів, становлення і вдосконалення державного апарату. На другому етапі розвитку Київської Русі (кінець X — перша половина XI ст.) держава перебувала у стадії свого найбільшого розвитку. З другої половини XI ст. у Київській Русі спостерігалася тенденція до феодальної роздробленості, а у 1132 р., за літописними даними, «разьдрася вся Русская земля...», тобто Київська Русь розпалася на окремі князівства і землі. Ранньофеодальний період історії Давньоруської держави змінився періодом феодальної роздробленості (30-ті рр. XII–XIV ст.).

Водночас із формуванням і розвитком держави Київська Русь відбувався процес становлення давньоруського права. Характеризуючи джерела права Київської Русі, слід зазначити, що у IX–X ст. найбільш поширеною була система норм усного звичаєвого права. Нормами звичаєвого права регулювалися питання кровної помсти, майнові відносини, зо-

крема між покупцями. До введення християнства на Русі шлюбно-сімейні відносини в Київській Русі регулювалися виключно нормами звичаєвого права¹. Звичайним правом вирішувалися порядок діяльності і компетенція державних органів, формування збройних сил, збору податків тощо².

Унаслідок економічного, соціального, політичного розвитку Київської Русі виникла нагальна потреба нормативно-правового регулювання нових відносин. Серед перших відомих нормативно-правових актів виділяють русько-візантійські договори 911, 944, 971 рр., у яких знайшли відбиття норми візантійського і давньоруського права³. Крім зазначених договорів до найважливіших джерел права Київської Русі належать перш за все Руська Правда, церковні статuti князів Володимира і Ярослава, а також збірники церковних законів, що потрапили до Київської Русі з Візантії.

Центральне місце серед джерел права Київської Русі займає Руська Правда. Текст цієї видатної пам'ятки права містять літописи, пізніші юридичні збірники. Збереглося понад 100 списків Руської Правди, котрі мають відповідну класифікацію і назву, наприклад, Синодальний, Троїцький, Академічний, Карамзінський, Татищевський, Археологічний списки. Назви списків Руської Правди залежать від місцезнаходження списків, осіб, які їх знайшли тощо. Списки Руської Правди залежно від їх змісту прийнято поділяти на три редакції: Коротка Правда, Поширена Правда, Скорочена Правда.

Коротка Правда є давньою її редакцією і відображає руське право періоду становлення феодального ладу в Київській Русі. Коротка Правда (К. П.) містить кілька частин, котрі були складені у різні часи. Найдавнішою з них є Правда Ярослава, часом появи якої вважають 10–30-ті рр. XI ст.

¹ Древнерусское государство и право: учеб. пособие / под ред. Т. Е. Новицкой. — М., 1998. — С. 31.

² Докл. див.: Правовий звичай як джерело українського права / за ред. І. Б. Усенка. — К., 2006. — С. 143–177.

³ Детальний аналіз походження, правової природи, змісту цих договорів здійснено Р. Л. Хачатуровим (Хачатуров, Р. Л. Мирные договоры Руси с Византией / Р. Л. Хачатуров. — М., 1988; Він же. Становление права (на материалах Киевской Руси) / Р. Л. Хачатуров. — Тбилиси, 1988. — С. 100–120).

Складання Короткої Правди як єдиного збірника дослідниками цієї пам'ятки права належить до кінця XI або до початку XII ст.

Значного застосування в Київській Русі набула Поширена Правда (П. П.). Це був збірник норм досить розвинутого феодального права. Його укладення науковцями датується XII — початком XIII ст.¹ Третя редакція Руської Правди — Скорочена, на думку більшості дослідників цієї пам'ятки права, є переробленням одного зі списків Поширеної Правди, що зумовлюється потребами централізованої держави і датується XV ст.²

Руська Правда — найважливіше джерело феодального права Київської Русі. Вона виникла на місцевому ґрунті, була результатом розвитку юридичної думки Київської Русі і відбивала ті суспільні відносини, які склалися в цій державі, закріплюючи у своїх нормах ті порядки, що були обумовлені природою давньоруського феодального суспільства³.

На право Київської Русі впливало введення християнства, яке вимагало урегулювання відносин між церквою і державою. Для цього були прийняті церковні статuti князів Володимира Святославича і Ярослава Володимировича (Мудрого). Крім того, православна церква широко використовувала різноманітні норми канонічного права, переважало візантійського. До пам'яток канонічного права належать Еклога, Прохірон, Номоканон.

На основі зазначених та деяких інших джерел права в Київській Русі формувались засади найважливіших галузей і інститутів права. Так, вже наприкінці IX–XII ст. закладалися основи цивільного права. Суб'єктами майнових відносин у цей час було все вільне населення Київської Русі, за винятком холопів, які були не суб'єктами, а об'єктами права. Цивільна правоздатність виникала з моменту народження, а припинялася зі смертю особи або перетворення її з різних причин у холопа. Обмеження правоздатності осо-

¹ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К., 2003. — Т. 5: П–С. — С. 392.

² Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за ред. В. Я. Тарця, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. — К., 2003. — Т. 1. — С. 75.

³ Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 1: Законодательство Древней Руси. — М., 1984. — С. 24.

би відбувалося внаслідок вступу у монашество. Об'єктами цивільно-правового регулювання виступали речі, а також дії третіх осіб, пов'язані з передачею майна, або з особистими послугами. Речове право Київської Русі включало право володіння та право власності. Такий поділ впливав зі змісту статей 13 і 14 Короткої Правди. Причому від насильства і самоправства захищалося як право власності, так і право володіння. Так, ст. 14 Короткої Правди вимагала: «Аще познаеть кто, не емлеть его, то не рци ему: мое, нъ рци ему тако: поиди на свод, где еси взял»¹.

Руській Правді відоме право власності на рухоме і нерухоме майно (перш за все на землю). При цьому Руська Правда приділяла значну увагу закріпленню і захисту права феодальної власності на землю.

Панування в Київській Русі права приватної власності обумовлювало розвинутість тут зобов'язального права. Підставами виникнення зобов'язань були договори і заподіяння шкоди. У нормах Руської Правди визначаються види таких договорів, як купівля-продаж, позика, особистий найм, міна, поклажа. Зазначена пам'ятка права також передбачала договір комісії, який укладався між купцями. Різновидом договору позики було закупництво. Руській Правді відомий договір дарування.

Із здійсненням права власності і його захистом Руська Правда пов'язує зобов'язання з приводу заподіяння шкоди. Загальна норма про зобов'язання відшкодувати заподіяну шкоду міститься у ст. 18 Короткої Правди: «А иже изломить копье, либо щит, либо порт, а начнеть хотети его деръжати у себе, то приати скота у него; а иже есть изломил, аще ли начнеть приметати, то скотом ему заплатити, колько дал будеть на нем»². Тобто особа, яка зламала чужий спис або щит, зіпсувала одяг, зобов'язана була відшкодувати вартість зіпсованої речі. Згідно зі ст. 58 Поширеної Правди, закуп, який занапастив коня свого господаря або не замкнув його у дворі, внаслідок чого коня було вкрадено, зобов'язаний був сплатити господарю вартість цього коня.

¹ Хрестоматія з історії держави і права України / за ред. В. Д. Гончаренка. — 3-тє вид., перероб. — К., 2003. — С. 26.

² Там само.

З виникненням у Київській Русі приватної власності пов'язаний процес формування і розвитку спадкового права. Законодавство розрізняло спадкування за законом і за заповітом.

Запровадження християнства на Русі привело до того, що шлюбно-сімейні відносини в Київській Русі почали регулюватися в основному нормами церковного права, перш за все церковними статутами князів Володимира і Ярослава.

Значну увагу законодавство Київської Русі приділяло злочинам і покаранням. Основні відомості про кримінальне право містяться в Руській Правді. У ній злочини називаються «образою». Тобто за Руською Правдою є злочинним тільки те, що спричиняє безпосередню шкоду конкретній людині, його особистості або майну¹.

Кримінальне право цього періоду, за висновком дослідників, мало достатньо високий рівень розвитку².

Об'єктами злочинного діяння виступали влада князя, особистість (передусім феодала), майно, звичаї. Об'єктивна сторона злочину ще недостатньо виражена, відомими були лише дві стадії вчинення злочину: замах на злочин і закінчений злочин. Більша частина злочинів здійснювалися у вигляді дій.

Суб'єктами злочину визнавалися всі вільні люди. Втім суб'єктами злочину не могли бути холопи й челядини. Вони становили власність хазяїв, які й несли матеріальну відповідальність за їхні неправомірні вчинки, що, однак, не виключало застосування до раба фізичного впливу. Інформацію про вік настання кримінальної відповідальності законодавство Київської Русі не містить.

Руській Правді відома співучасть, наприклад, під час здійснення крадіжки. Закон вимагав притягувати до однакової відповідальності всіх осіб, які брали участь у вчиненні цього злочину. Розподілу функцій між співучасниками законодавство не передбачало³.

¹ Див.: Геворгян, В. М. Понятие «преступление» в российском уголовном праве / В. М. Геворгян // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, Право. – 2007. – № 5. – С. 95.

² Див.: Терлюк, І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) / І. Я. Терлюк. – К., 2006. – С. 59.

³ Див.: Кульчицький, В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, В. Й. Тищик. – К., 2007. – С. 48.

Руська Правда містить норми, що стосуються характеристики суб'єктивної сторони злочину. Вона розрізняє вбивство огнищанина «в обиду» (ст. 19 К. П.) і вбивство огнищанина «в разбой» (ст. 20 К. П.), убивство людини «в сваде или на пиру явлено» (ст. 6 П.П.) і вбивство «на разбой без всякою свады» (ст. 7 П. П.), тобто Руська Правда розрізняє прямий і непрямий намір. Про навмисні вчинки говорить, наприклад, ст. 12 К. П., накладаючи штраф на того, хто поїде на чужому коні, «не прошав» господаря. Те, що Руська Правда вирізняє злочини відверто навмисні, свідчить ст. 83 П. П., яка передбачала значний штраф за злісне знищення майна. Про те, що в Київській Русі у злочинних діяннях чітко виявлявся суб'єктивний момент, переконують і статті Руської Правди про злісне, необережне, випадкове банкрутство (статті 54, 55 П.П.).

У Київській Русі здійснювалися державні злочини. Серед них особливо небезпечним вважалося посягання на князівську владу, на нього самого. За умов існування сюзеренно-васальних відносин порушення договорів сюзеренітету-васалітету, якщо їх припускалися васали, також вважалося тяжким злочином.

Найбільш поширеними злочинами в Київській Русі були злочини проти особи та майна. Одним із особливо небезпечних злочинів проти особи було вбивство. Про цей злочин ідеться в багатьох статтях Руської Правди. Охорона особи феодала була об'єктом особливої уваги держави. Деякі статті Руської Правди стосуються саме дій, спрямованих проти особи феодала-землевласника.

Багато уваги приділяла Руська Правда захисту життя князівської знаті — князівського дворецького, князівських тіунів¹.

У Руській Правді передбачені такі злочини, як заподіяння каліцтва, ран, побоїв. Багато уваги Руська Правда приділяє визначенню майнових злочинів. Право феодальної власності охоронялося суворими покараннями щодо тих, хто посягав на це право. У Руській Правді згадується такий

¹ Див.: Чучаев, А. И. Уголовно-правовая охрана представителей власти в XI–XVIII вв. / А. И. Чучаев, А. Ю. Кизилев // Государство и право. – 2001. – № 6. – С. 89–94.

тяжкий злочин, як розбій (ст. 20 К. П.; ст. 7 П. П.). Багато в Руській Правді говориться про крадіжку — татьбу, тобто таємне викрадення чужого майна. Згідно зі ст. 13 К. П. (ст. 34 П. П.) передбачалися штрафи за крадіжку коней, зброї, одягу. Розвиток господарства феодалів призвів до охорони нормами Руської Правди таких об'єктів власності, як худоба, свійська птиця, сільськогосподарські продукти (статті 36, 40 К. П.; статті 42, 45 П. П.). Установлювалася відповідальність за крадіжку чужого холопа (ст. 29 К. П.). Каралася крадіжка хліба на гумні або в ямі (ст. 43 П. П.). Руська Правда вважала злочином крадіжку бобра (ст. 69 П. П.).

Послідовно відстоюючи недоторканність права феодальної власності, Руська Правда навіть припускала можливість за певних умов безкарно вбивати злодія, якого захопили у дворі, у хаті або хліві (ст. 38 К. П.).

Одним із видів майнового злочину було знищення й пошкодження чужого майна, списа, щита, одягу, бортні. Небезпечними злочинами, за вчинення яких злочинець підлягав вищій мірі покарання, вважалися підпал гумна або двору (ст. 83 П. П.), злісне знищення коня або інших свійських тварин (ст. 84 П. П.), незаконне користування чужим майном, зокрема самовільна їзда на чужому коні (ст. 12 К. П.; ст. 33 П. П.), приховування біглих холопів (ст. 11 К. П.; ст. 32 П. П.), привласнення знайдених коней, зброї, одягу.

У зв'язку з впровадженням християнства в Київській Русі виникають злочини проти церкви, а також проти сім'ї і моральності. Такі злочини передбачалися у церковних статутах князів Володимира і Ярослава. До них, зокрема, належали: церковна татьба, приведення в церкву тварин та птахів, «умикання», «пошибання» (з'валтування) боярських дружин і дочок, з'валтування дівичі групою осіб, розпуста (самовільне розлучення з дружиною), народження незаміжною дочкою позашлюбної дитини, укладення шлюбу між близькими родичами, перелюбство, приведення в дім нової дружини без розлучення з колишньою, двоєженство, співжиття із черницею, кума з кумою, брата з сестрою, свекра з невісткою, співжиття з близькими родичами та ін.¹

¹ Хрестоматія. — С. 36–41.

У Київській Русі система покарань не була особливо складною. Спочатку в основі покарання за особливо тяжкі злочини лежала відплата. З часом метою покарання стало насамперед відшкодування збитків потерпілому та його родичам, а також поповнення державної казни. Право відкрито проголошувало у формі станових привілеїв класовий характер покарання. Посягання на життя, честь і майно феодалів каралося суворіше, ніж посягання на життя, честь і майно простих вільних людей давньоруського суспільства¹. Тобто підхід до захисту інтересів феодалів і феодально залежного населення був неоднаковим.

Найдавнішою формою покарання була помста злочинцю з боку потерпілого або його родичів. У часи Руської Правди помста спочатку обмежується (ст. 1 К. П.; ст. 1 П. П.), а потім забороняється зовсім (ст. 2 П. П.).

Законодавство Київської Русі не передбачало такого виду покарання, як смертна кара. Але арабські джерела, а також літописи свідчать, що іноді до злочинців застосовувалася смертна кара через повішання. Тілесні і калічніцькі покарання іноді застосовувалися у практиці церковних судів.

Вищою мірою покарання, за Руською Правдою, був так званий «потік і розграбування». Цей вид покарання признавався за три види злочинів: убивство в розбої (ст. 7 П. П.), конокрадіство (ст. 35 Пр. Пр.), підпал будинку і гумна (ст. 83 П. П.). Це покарання виражалось в тому, що злочинець, в якого конфісковували все майно («пограбування»), виганявся разом із жінкою і дітьми з общини («потік»), що за тих умов прирікало вигнаних на загибель, а можливо, і на перехід у положення рабів.

Однак система покарань у Київській Русі базувалася в першу чергу на грошових стягненнях². Грошове стягнення складалося з двох частин: одна частина вилучалася на користь князя, а друга — як компенсація за заподіяний злочин збиток — надходила потерпілій стороні.

Тяжким покаранням у вигляді грошового стягнення була віра — грошовий штраф у 40 гривень, який стягував-

¹ Історія держави і права України: акад. курс: у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. — К., 2000. — Т. 1. — С. 85.

² Див.: Момотов, В. В. Формирование русского средневекового права в IX–XIV вв.: монография / В. В. Момотов. — М., 2003. — С. 339.

ся на користь князя за вбивство вільної людини. Це була величезна сума, непосильна для простої людини (досить сказати, що князівський кінь оцінювався у 3 гривні). Подвійна віра у розмірі 80 гривень накладалася за вбивство огнищанина, далі — князівських мужів (статті 19, 22 К. П.; ст. 3 П. П.). Подвійна віра у 80 гривень — наочна ілюстрація існування привілеїв, посиленого захисту життя представників класу феодалів.

За вбивство вільної жінки стягувався штраф у розмірі 20 гривень (ст. 88 П. П.).

Родичам убитого надавалася грошова винагорода, яка називалася «головництвом». Більшість дослідників вважає, що розмір головництва дорівнював розміру віри.

За вчинення таких злочинів, як відсікання ноги, руки, носа, виколвання очей, убивство жінки, стягувалася «полувіра», тобто штраф у розмірі 20 гривень (статті 27, 88 П. П.).

Руська Правда передбачала і такий вид покарання, як продаж — грошовий штраф, котрий стягували зі злочинця на користь князя за вчинення інших злочинів проти особи, а також за більшість майнових злочинів. Продаж виражався у точно встановлених сумах: 12 (вища ставка продажу), 3 і 1 гривня. Супроводжувався він звичайно і митом, яке йшло судовим агентам (20 % продажу). Потерпілий одержував грошове відшкодування («урок»).

Законодавство Київської Русі, перш за все Руська Правда, поруч з нормами матеріального права містила і норми права процесуального, які були покликані визначити порядок розгляду конфліктів, що виникали внаслідок злочинів та інших правопорушень. Процес у Київській Русі мав змагальний характер¹. У змагальному процесі сторони називалися «позивач» і «відповідач». Особливо активну роль у процесі відігравав позивач, за заявою якого, як правило, починалося судочинство.

Значна активність позивача у процесі виявлялася, наприклад, під час розшуку злодія. Руська Правда передбачала детальну процедуру такого розшуку. Це були так зва-

¹ Див.: Маляренко, В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика : монографія / В. Т. Маляренко. — К., 2004. — С. 53–54.

ні «заклич», «звід» і «гоніння сліду». Отримані під час проведення «зводу» і «гоніння сліду» результати ставали підставою для прийняття судового рішення.

У разі неясності справи зверталися до розшукування нових доказів. У Київській Русі використовувалися такі види судових доказів: свідчення «послужів і видоків», речові докази, «суди Божі». Доказами могли бути також сліди побоїв (синці на обличчі і тілі потерпілого), знайдені у підозрюваного вкрадені речі, знайдення трупа на території верви та ін.

Хоча Руська Правда не згадує про такий доказ, як особисте зізнання, та на думку дослідників, такий вид доказу в Київській Русі мав місце¹.

Важливим доказом вважався результат, отриманий так званим «судом Божим», існування якого пояснюється властивими людям того часу повір'ями, глибокою релігійністю, неосвіченістю. До «суду Божого» належали судові присяги («рота»), різні випробування (ордалії), судовий поєдинок. Руська Правда називає два види судових клятв — для позивача і відповідача. Позивач давав перед судом клятву у випадку обґрунтування невеликих позовів (ст. 48 П. П.). Відповідач давав так звану очищувальну клятву (статті 49, 115 П. П.). Зміст клятви зводився до того, що той, хто її давав, на підтвердження того, що він говорить правду, присягався іменем Божества. Вважалось, якщо той, хто давав клятву, обманював, він неодмінно буде так чи інакше покараний Божеством.

У Руській Правді нічого не говориться про судовий поєдинок. Однак про нього є відомості у повідомленнях арабських письменників X ст., а також у пізніших руських правових пам'ятках, де судовий поєдинок згадується як дуже поширений спосіб одержання доказів. Це дає змогу стверджувати, що судовий поєдинок застосовувався і в Київській Русі. З його допомогою вирішувалася доля спірної справи залежно від перемоги або поразки однієї зі сторін, що вступали перед судом в єдиноборство, часто зі зброєю в руках. Правдивим вважався той, хто перемагав.

¹ Древнерусское государство и право / под ред. Т. Е. Новицкой. — М., 1998. — С. 57; Заруба, В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. / В. М. Заруба. — К., 2005. — С. 29; Правовий звичай як джерело українського права / за ред. І. Б. Усенка. — К., 2006. — С. 157.

Видом «суду Божого» були так звані ордалії. Розрізнялися два види ордалій: випробування залізом і випробування водою. Слід зазначити, що, незважаючи на формалізм, інколи лише зовнішню об'єктивність давньоруського судочинства, воно, зрештою, послідовно захищало інтереси панівного класу. Феодал міг привести до суду більшу кількість послухів, успішніше організувати «звід» та «гоніння сліду». Маючи кращу зброю і кращого бойового коня, він міг розраховувати на перемогу в судовому поєдинку. І, звичайно, на його боці завжди були судді — представники того самого панівного класу¹.

Рішення суду постановлялося усно. Можна припустити, що невдоволена сторона зверталася зі скаргою до князя, який переглядав справу заново. Але це могло стосуватися переважно феодалів. Виконання рішення в судовій справі здійснювалося негайно. Стороні, яка перемогла, допомагали судові агенти князя, котрі одержували за цю допомогу особливе мито².

У період феодальної роздробленості (30-ті рр. XII — перша половина XIV ст.) у південно-західній частині Русі на українських землях (Київське, Чернігівське, Переяславське, Галицько-Волинське князівства) функціонувала система права, яка сформувалася ще за часів Київської Русі і була зафіксована в нормах Руської Правди.

Залишалися чинними у зазначеному регіоні і церковні статuti князів Володимира та Ярослава Мудрого. Збереглися поодинокі правові пам'ятки Галицько-Волинського князівства, а саме: грамота князя Івана Ростиславича (Берладника), «Рукописання» (заповіт) князя Володимира Васильовича (близько 1287 р.), статутна грамота Володимиро-Волинського князя Мстислава Даниловича (1289 р.). У період феодальної роздробленості почало впроваджуватися Магдебурзьке право. Одним з перших в Україні Магдебурзьке право здобуло місто Сянок (1339 р.). Пізніше Магдебурзьке право було надано іншим українським містам. Так, 1356 р. право управління за нормами Магдебурзького права дістав Львів, 1374 р. — Кам'янець-Подільськ³.

¹ Докл. див.: Історія держави і права України : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. — Т. 1. — К., 2003. — С. 86–90.

² Див.: Глушаченко, С. Б. История развития исполнительного производства в России до февраля 1917 г. / С. Б. Глушаченко, В. В. Фролов, В. В. Гриб // История государства и права. — 2002. — № 4. — С. 2.

³ Кульчицький, В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : монографія / В. Кульчицький, Б. Тищик, І. Бойко. — Львів, 2005. — С. 239.

2.2 ПРАВО В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПІД ЧАС ЇХ ПЕРЕБУВАННЯ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ, ЛИТВИ І РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (КІНЕЦЬ XIV — ПЕРША ПОЛОВИНА XVII ст.)

Українські землі, що опинилися під зверхністю Литви і Польщі, навіть у таких складних умовах все ж таки зберегли і захистили високий рівень своєї правової культури. Вони не тільки успішно боронили свої українські правові форми та інститути, а й активно впливали на правове і культурне життя Великого князівства Литовського і Польського королівства.

В умовах своєрідного політичного розвитку українських земель, що опинились у складі кількох сусідніх держав, в Україні утворилася досить строката система правових джерел.

Її первісною базою стало право Київської Русі. Особливу роль серед джерел права в Україні відіграла Руська Правда, яка мала значний вплив на розвиток правових систем Великого князівства Литовського і Польського королівства, у складі яких перебувала більшість українських земель.

У кінцевому підсумку на українських землях правова система сформувалася на основі синтезу місцевого звичаєвого права і нормативних актів у вигляді судебників, статутів, сеймових постанов, привілеїв та інших актів Польського королівства і Великого князівства Литовського. При цьому роль звичаєвого права в регулюванні суспільних відносин була досить значною. Тривалий час воно діяло поряд з нормами писаного права¹. Особливо помітно це було у Польському королівстві, де звичаєве право широко застосовувалося навіть в умовах шляхетської Речі Посполитої.

Польське право не було з'єднане однією системою. Спроби кодифікації робилися неодноразово, однак вона так і не була здійснена. Замість цього у Польському королівстві

¹ Правовий звичай як джерело українського права (IX–XIX ст.). — К., 2006. — С. 184–185.